

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Mart/March 2025, s. 13: 897-933

İbn Şâzân en-Nîsâbüri'nin Sahâbe'ye Yönelttiği Tenkitlerin Değerlendirilmesi
An Evaluation of Ibn Shâzân al-Nîsâbüri's Criticisms of The Companions

Abdullah ÇİMEN

Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Hadis ABD,

Title, Uşak University,

Faculty of Teology, Department of Hadith

abdullah.cimen@usak.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2069-0769.

DOI: 10.56720/mevzu.1617663

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ocak / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 2 Mart / March 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March

Atıf / Citation: Çimen, Abdullah. "İbn Şâzân en-Nîsâbüri'nin Sahâbe'ye Yönelttiği Tenkitlerin Değerlendirilmesi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (Mart 2025): 897-933.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1617663>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Şii kelam ve fıkıh âlimi İbn Şâzân en-Nisâbüri (ö. 260/874), tefsir, hadis, fıkıh alanlarında eser yazmış ancak Şii kelamcısı olarak tanınmıştır. Şîa'nın tarihi açısından büyük öneme sahip olan Hişâm b. Hakem'in fikirleri etrafında tezâhür eden kelam ekolünün önemli temsilcileri olan Yunus b. Abdurrahman ve Muhammed b. Halil es-Sekkâk'dan sonra halef olarak bu ekolü temsil etmiştir. İbn Şâzân en-Nisâbüri, yazdığı en önemli eseri olan *el-Îzâh*'ı, imâmeti savunmak, muhalif mezhep ve fırkalara reddiye amacıyla yazmış ancak sahâbeden pek çok kişinin isimlerini de sıralayarak tenkide tabi tutmuştur. İbn Şâzân en-Nisâbüri eserinde sahâbeden bazı kimseleri müstakil başlıklar altında zikrederek ağır ithamlarda bulunmuştur. İsimleri zikredilen sahâbilerin mihne sürecinde tenkit edilen sahâbiler olması dikkat çekicidir. İbn Şâzân'ın başlıklar halinde sıralayarak tenkit ettiği sahâbiler: Hz. Muâviye, Talha ve Zübeyr, Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe b. el-Yemân, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muğire b. Şu'be, Semüre b. Cündeb, Hâlid b. Urfuta, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Amr b. Âs ve Hakem b. Ebi'l-Âs'tır. Bu çalışma, İbn Şâzân'ın zikredilen sahâbilere yönelttiği tenkitleri incelemeyi hedeflemiştir. Çalışmada İbn Şâzân'ın tenkitleri bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Şâzân'ın burada isimleri verilen sahâbileri eleştirmesinin merkezinde Hz. Ali-Hz. Muâviye arasındaki olayların olduğu görülmüştür. İbn Şâzân'a göre Hz. Ali'nin yanında yer almayan sahâbilerin rivâyetlerinin de makbul olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca İbn Şâzân'ın sahâbeye tenkitlerinde aşırı derecede taraftar bir yaklaşım sergilediği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-Îzâh*, sahâbe, tenkit, değerlendirme.

Abstract

Ibn Shâzân al-Nisâbüri (d. 260/874), a Shi'ite theological and fiqh scholar, wrote works in the fields of tafsîr, hadith, and fiqh, but was known as a Shi'ite theologian. He represented this school as a successor after Yunus b. Abdurrahman and Muhammad b. Khalil al-Saqqâq, who were the important representatives of the theological school that emerged around the ideas of Hishâm b. Hakam, which is of great importance for the history of Shî'ah. İbn Şâzân b. al-Shâzân, in his most important work *al-Îzâh*, although he wrote it to defend

imāmah and to refute the opposing sects and factions, he listed the names of many of the Companions and subjected them to criticism. In his work, İbn Şâzân b. Shâzân mentioned some of the Companions under separate headings and made heavy accusations. It is noteworthy that the Companions whose names are mentioned are the Companions who were criticised during the Mihna process. The Companions whom İbn Şâzân criticised by listing them under headings are: Mu'awiya, Talha and Zubayr, 'Abdullah b. Mas'ud, Hudhayfah b. al-Yamān, Abu Hurayrah, Abū Mūsā al-Ash'arī, Mughīra b. Shu'be, Samurah b. Jundub, Khālid b. Urfuta, "Abdullah b. "Umar, Hz. "Aisha, "Amr b. "As and Hakam b. Abī al-"As. It has been determined that the underlying factor of İbn Şâzân's criticisms against all the Companions was not to act together with Hz. Ali / not to support him. As a result of the research, it was seen that İbn Şâzân's criticisms were polemical, did not coincide with historical facts, and sometimes even exceeded the limits. In this study, evaluations were made in the context of Ibn Shâzân's criticisms. Ibn Shâzân's criticism of the Companions whose names are given here is centred on the events between Prophet 'Ali and Mu'awiyah. According to Ibn Shâzân, it was concluded that the narrations of the Companions who did not stand by the Prophet 'Ali were not acceptable. In addition, Ibn Shâzân was found to be extremely partial in his criticism of the Companions.

Keywords: İbn Şâzân b. Shâzân, al-İzâh, companions, criticism, evaluation.

1. Giriş

Erken dönemde yaşayan Şîi kelim ve fıkıh âlimi İbn Şâzân en-Nisâbü'rî'nin (ö. 260/874) hayatı hakkında kaynaklarda detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Aslen Arap asıllı olan İbn Şâzân, Nîşâbur'ludur. Bağdat, Basra başta olmak üzere çeşitli ilim merkezlerine giderek muhtelif hocalardan ilim almıştır. Ders aldığı önemli hocaları arasında İsmail b. Abbâd, Hasan b. Halil, Hasan b. Mahbûb, Safvân b. Yahyâ ve Nasr b. Müzâhim zikredilmiştir. İbn Şâzân'ın on iki imamdan Ali er-Rızâ, Muhammed el-Cevad ve Alî el-Hâdî'ye talebelik yaptığı söylene de bu bilgi ihtiyatla karşılanmıştır. İlim tahsilini tamamladıktan sonra Nîşâbur'a dönen İbn Şâzân burada yaşamıştır. Abdullah b. Tâhir zamanında her ne kadar Şîi olduğu için sürgün edilmiş olsa da daha sonra

geri gelmiş ve burada vefat etmiştir.¹ Onun vefatıyla ilgili olarak, Beyhak'a sürgün edildiğinde orada yaşayan Hâriciler tarafından öldürülmek istendiği, onlardan kaçmaya çalışırken de hastalandığı, sonrasında bu rahatsızlığı nedeniyle vefat ettiği belirtilmiştir.² Şîa'nın önde gelen âlimlerinden Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067), İbn Şâzân en-Nisâbüri'nin eserlerini detaylı olarak zikretmiştir. Tûsî burada epey bir eserini zikrettikten sonra İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) onu İbn Şâzân er-Râzî ile karıştırdığını ve İbn Şâzân er-Râzî'ye ait olan bazı eserleri de İbn Şâzân en-Nisâbüri'ye nispet ettiğini belirtmiştir.³

İbn Şâzân tefsir, hadis, fıkıh alanlarında eser yazmış olsa da esas şöhretini Şîi kelamcısı olarak yapmıştır. Şîa'nın tarihi açısından büyük öneme sahip olan Hişâm b. Hakem'in fikirleri etrafında tezâhür eden kelimelerin önemli temsilcileri olan Yunus b. Abdurrahman ve Muhammed b. Halil es-Sekkâk'dan sonra halef olarak bu ekolü temsil etmiştir.⁴

İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-Îzâh* adlı eserinde imâmetin savunusunu yaparken ve muhalif mezheplerle fırkalara karşı reddiye sunarken, aynı zamanda sahâbeden bir dizi ismi eleştirerek tenkide tabi tutmuştur. İbn Şâzân, erken dönemde ortaya çıkan grupların her birisinin kendisini haklı görmesi ve karşı tarafı da tekfîr etmesine değinerek yaşanan bu ihtilaflar neticesinde iki fırkanın ortaya çıktığını söylemiştir. Ona göre bunlardan ilki sünnete sarılıp kendilerine cemaat diyen grup, diğeri de Şîa'dır. İbn Şâzân burada bir serzenişte bulunarak ilk grup arasında farklı düşüncelerin olmasına rağmen kendilerinin onların arkasında namaz kıldıklarını, şahitliklerini kabul ettiklerini belirtmiş, ancak cemaatin Şîa'nın şahitliklerini kabul etmediklerini, arkasında namaz kılmadıklarını iddia etmiştir.⁵ Polemik niteliğinde bir iddia olduğu anlaşılan bu cümlelerin İbn Şâzân'ın eserinde sahâbe konusunda ciddi bir etki uyandır-

¹ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Şâzân en-Nisâbüri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/370-371.

² Rıdvan Özdiç, *İlk Şîi kelâmcılar ve görüşleri* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 59-64.

³ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Fihrist*, thk. Seyyid Abdülaziz et-Tabâtabâi (Kum: Mektebetü'l-muhakkik et-Tabâtabâi, ts.), 361-362.

⁴ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfehânî (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1427), 446.

⁵ Ebû Muhammed İbn Şâzân en-Nisâbüri İbn Şâzân, *el-Îzâh* (Tahran: Matbaatü câmiati Tahran, 1972), 3.

dığı söylenebilir. Nitekim İbn Şâzân en-Nîsâbü'rî eserinin ilerleyen bölümlerinde sahâbeden bazılarını müstakil başlıklar altında zikrederek ağır ithamlarda bulunmuştur. Mihne döneminde eleştirilen sahâbilerin isimlerinin özellikle zikredilmesi kayda değer bir noktadır.⁶ İbn Şâzân'ın başlıklar halinde sıralayarak bahsettiği sahâbiler şunlardır: Hz. Muâviye (ö. 60/680), Talha (ö.36/656) ve Zübeyr (ö.36/656), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Muğîre b. Şu'be (50/670), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) , Hâlid b. Urfuta (ö. 60/680), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hz. Âişe (ö. 58/678), Amr b. Âs (ö. 43/664)ve Hakem b. Ebî'l-Âs (ö. 31/651).⁷ Çalışmada, yukarıda isimleri zikredilen sahâbiler hakkındaki İbn Şâzân en-Nîsâbü'rî'nin iddiaları sırasıyla incelenerek değerlendirilecektir. Burada Şîî âlimlerden Ebû Ca'fer el-İşkâfî'den (ö. 240/854) sonra sahâbeyi tenkit eden ikinci kişi olduğu söylenen İbn Şâzân'ın sahâbeye tenkitleri doğrudan eleştirdiği konu üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Konuyla ilgili literatüre bakıldığında tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Şâzân'ın tenkitlerini doğrudan ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sahâbeye yöneltilen tenkitlerle ilgili çalışmalara bakıldığında ilk olarak Mehmet Efendioğlu'nun hazırladığı "Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler" isimli doktora tezine değinmek gerekir. Efendioğlu çalışmasında yoğun eleştirilen sekiz sahâbeyi⁸ müstakil bölümler halinde etraflıca incelemiştir. Burada muhtelif fırkalar ve oryantalistlerin de iddialarını ilmî bir yaklaşımla ele almıştır. Efendioğlu Şîa'dan sahâbeye tenkit yönelten Ebû Ca'fer el-İşkâfî'nin (ö. 240/854) ve diğer bazı Şîî âlimlerin iddialarını değerlendirmiş ancak İbn Şâzân'ın sahâbeye yönelttiği tenkitlere değinmemiştir.⁹ Konuyla doğrudan ilgili diğer bir çalışma da Mücahit Karakaş'ın "Mihne Döneminde Sahâbe: Adâlet ve Fazîlet Tartışmaları" başlıklı doktora çalışmasıdır. Karakaş, tezinde sahâbe

⁶ Karakaş doktora tezinde mihne sürecinde sahâbe tenkitlerinin başladığını ve yoğunlaştığını belirtmiştir. Bk. Mücahit Karakaş, *Adâlet ve Fazîlet Tartışmaları Bağlamında Mihne Döneminde Sahâbe* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 77-80.

⁷ Bazı isimleri Hz. Ali ile birlikte zikretmiş bu başlıklarda diğer kişiyi eleştirmiştir.

⁸ Ele alınan sahâbiler şunlardır: Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbâs, Muâviye b. Ebî Süfyân, Amr b. Âs, Muğîre b. Şu'be, Ebû Süfyân, Velîd b. Ukbe'dir.

⁹ Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011).

tenkitlerini mihne sürecinde Bısr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833) ile başladığını Siyer ve Meğâzî âlimi Ğalâbî (el-Gullâbî)'ye (ö. 298/896) kadar sürdürdüğünü belirtmiştir. İbn Şâzân'ın iddialarına de değindiği çalışmasında konuyu detaylıca ele almamış, birkaç sahâbiyi zikrederek tenkitlerini muhtasaran vermekle yetinmiştir.¹⁰ Osman Güner de "Ebu Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler" adlı kitabında konuyu sadece Ebû Hüreyre üzerinden ele almaktadır.¹¹ Bu makale erken dönem önemli Şii âlimlerinden biri olan İbn Şâzân'ın tenkitlerini müstakil olarak detaylıca ele alıp değerlendirerek yukarıdaki çalışmalardan ayrılmaktadır.

1.1. Hz. Muâviye

İbn Şâzân, Hz. Ali ve Hz. Muâviye hakkında sözler başlığında Hz. Ali ve Hz. Muâviye'nin zamanında yaşayan insanların üç sınıfa ayrıldıklarını belirtir. Bu sınıfları Hz. Ali'nin yanında yer alanlar, Hz. Muâviye'nin yanında yer alanlar ve her ikisinden de ayrılanlar olarak zikretmektedir. İbn Şâzân bu gruplardan Hz. Ali'nin karşısında yer alanların yani Hz. Muâviye'nin tarafında yer alanların rivâyetlerinin câiz olmayacağını ve onlardan hadis kabul edilmeyeceğini söylemektedir.¹²

İbn Şâzân'ın iddiasına bakıldığında öncelikle yaptığı taksimde Hz. Muâviye'nin siyâsî olarak Hz. Ali'nin karşısında yer almasının ana faktör olduğu anlaşılmaktadır. Onun bilhassa siyâsî yönü Şia tarafından eleştirilmiş olsa bile tarihin her döneminde geçerli olan şu genel tavrı unutmamak gerekir: Siyâsî olarak tarihin her döneminde yöneticilik görevini üstlenenler yaptıkları icraatlarla hem takdir görmüş hem de tenkit edilmişlerdir. Dolayısıyla siyâsî tercihlerin farklı olması tabii bir durum olduğu gibi bunların eleştirilmesi de gayet doğaldır. Normal zamanlarda yöneticilerin idarî tercihlerinin ve icraatlarının yansımaları ile kaos zamanlarındaki yansımaları bir olmayacaktır. Özellikle tarihte büyük fitne olarak zikredilen Hz. Osman'ın şehâdeti sonrası gelişen olaylar o zamandan bugüne kadar konuşulagelmiş önemli hadiselerdir. Böyle bir zamanda alınacak her kararın muhalif taraflarca yoğun eleştirilere maruz kalması, yalan ve iftiraların artması ve neticesinde yıpratmaların

¹⁰ Karakaş, *Adâlet ve Fazîlet Tartışmaları Bağlamında Mihne Döneminde Sahâbe*.

¹¹ Osman Güner, *Ebu Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008).

¹² İbn Şâzân, *el-İzâh*, 54.

olması oldukça muhtemeldir. Hz. Muâviye siyâsî tercihleri nedeniyle tarihte birtakım iddialarla anılmıştır. Onun küfre girdiği, lanetlenmesi gerektiği, zina ettiği, içki içtiği, tüm kazandığı sevapların boşa gittiği, hiçbir faziletinin kalmadığı ve cehenneme gideceği söylenmiştir. Hatta Hz. Muâviye'nin faziletleri hakkında hadis uydurdukları da söylenmiştir.¹³ Siyâsî olarak hakkında söylenenlerin birçoğunun Hâricîler ve Şîiler tarafından dile getirildiği tarafgir bir cihetle söylendiği açıktır. Muteber kaynaklarda Hz. Muâviye'nin dinden çıktığı, içki içtiği, zina ettiği gibi vb. iddiaların hiçbiri yer almamaktadır. Hz. Ali'nin kunutlarda Hz. Muâviye'ye lanet okuduğuna dair rivayetler kaynaklarda zikredilmekle birlikte, bu bilgilerin Ebû Mihnef'ten nakledilmesi sebebiyle ayrıca Şîi eğilimleriyle bilinen Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) bu rivayetlere yer vermemesi ve İbn Kesîr'in de söz konusu olayın doğruluğunu kabul etmemesi, bu nakillerin ihtiyatla karşılanmasına neden olmuştur.¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de "Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttuktan sonra bile ona bağlılıklarını koruyan muhâcirlere ve ensâra lütfuyla muamele etti ve sonra da tövbelerini kabul etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir."¹⁵ âyetinde ve "Muhâcirlerin ve ensârın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."¹⁶ âyetinde açık bir şekilde Yüce Allah sahâbe neslinin durumunu ortaya koymuştur. Âyette muhâcir ve ensâra uyanların da zikredilmesi sahâbenin tamamının bu mesâbede olduğunu hatırlatmaktadır. Bu deliller onların faziletine işaret etme noktasında yeterlidir.¹⁷ Allah'ın kitabında övgüyle bahsettiği bir neslin büyük günahları işlemesi hatta imandan çıkmış olması vâkıya uygun değildir. Böyle bir durum olsaydı Allah kitabında onlardan övgüyle bahsetmez, müşrikleri yerdiği gibi onları da zemmederdi.

¹³ Muhammed b. Akil el-Alevî, *Takvîyetü'l-îmân bi reddi tezkiyeti İbn Ebî Süfjân* (Beyrut: Dâru'l-beyânî'l-arabî, 1993), 130-131.

¹⁴ M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* IV/8 (2006), 105.

¹⁵ Komisyon, *Kur'ân Yolu* (Erişim 27 Kasım 2022), et-Tevbe, 9/117.

¹⁶ Komisyon, *Kur'ân Yolu*, et-Tevbe, 9/100.

¹⁷ İyâde el-Kubeyî, *Sahâbetü rasûlillâh fi'l-kitâb ve's-sünne* (Dimesşk: Dâru'l-kalem, ts.), 151.

Hz. Muâviye hakkında onun hadis uydurduğu gibi iddialar ortaya atılmış¹⁸ olsa da İbn Şâzân'ın bunlara değinmeyip sadece Hz. Muâviye ile ilgili de olmayan "Hz. Ali'nin karşısında yer alanların rivâyetlerinin câiz olmaya-çağı ve onlardan hadis kabul edilmeyeceği" görüşüne değinmesi olaya daha çok siyâsî olarak baktığının apaçık göstergesidir. Kaldı ki İbn Şâzân'ın yaşadığı dönemde bu iddialar yeni ve popüler bir durumda idi. Bu iddiaları ortaya atan ilk kişi Şîî-Mu'tezilî olan Ebû Ca'fer el-İskâfî (ö. 240/854)'dir.¹⁹ Netice itibariyle İbn Şâzân, Hz. Ali'nin karşısında yer alan herkes hakkında aynı kanaati taşımakta ve onların hadislerinin alınmayacağını iddia etmektedir. İbn Şâzân'ın bu düşüncesi dinin gerçekleri ile örtüşmemektedir. Nitekim İslâm dinini öğreten Hz. Peygamber'in sözleri pek çok sahâbe tarafından nakledilmiş ve bu rivâyetler üzerinden bir din inşâ edilmiştir. İbn Şâzân'ın iddia ettiği gibi onların hadisleri alınmamış olsaydı büyük bir eksikliğin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Kaldı ki bu durum tarihî gerçeklikle de asla bağdaşmamaktadır. Erken dönemden itibaren sahâbenin naklettiği hadisler bir yana, sahâbe kavli de mevkuף hadis olarak dinde delil sayılmış, ashâbın icması da dinin önemli delilleri arasında kabul edilmiş ve dinde delil olmasında ittifak edilmiştir.²⁰

1.2. Talha ve Zübeyr

İbn Şâzân, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr başlığında onlardan çok rivâyetin ulaştığını, bazılarının Hz. Ali ile beraber olduğunu, bir kısmının aleyhinde olduğunu bir kısmının da her ikisinden de ayrıldığını belirtmektedir. Ona göre Hz. Ali' den ayrılanlar, Hz. Ali aleyhine bir şey rivâyet ederlerse bu durum onların Hz. Ali aleyhinde olduklarını gösterir. Hz. Ali ile beraber olanlar onlar hakkında kendi bidatlerini ve delâletlerini korumayı istedikleri yalanları nakletmişlerdir.²¹ Burada İbn Şâzân'ın serdettiği cümleden açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki rivâyetlerin kabul kriteri Hz. Ali'nin yanında yer alıp almaması ya da onu destekleyip desteklememesi meselesidir. Talha ve Zübeyr

¹⁸ Bu iddialar ve değerlendirmeler için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 345-355.

¹⁹ Ebû Hâmid b. Hibetullah İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (Beyrut, 1996), 4/63-64.

²⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/418-419.

²¹ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 54.

Hız. Peygamber'in hayatta iken cennetle müjdelediği sahâbilerdendir.²² Ayrıca Hız. Peygamber, Zübeyr hakkında bahsederken "Her ümmetin havârisi vardır, benim havârim de Zübeyr'dir."²³ buyurarak onun faziletine işâret etmiştir. Talha b. Ubeydullah da savaşlarda nice kahramanlıklar göstermiş ve Uhud'da kendisi epey bir darbe almasına rağmen üstün bir gayret sarf etmiş neticesinde Resûlullah orada "Cennet Talha'ya vâcip oldu"²⁴ sözünü zikretmiştir. Hız. Peygamber'in vefatından sonra da sahâbenin nezdindeki konumları yüksek olmaya devam etmiştir. Mesela Hız. Osman'ın vefatına yakın bir zamanda kendisine sonraki halifenin kim olacağı sorulunca herhangi birini işâret etmek yerine aralarında Zübeyr ve Talha'nın da bulunduğu altı kişilik bir şûrâ heyetine havale etmesi durumu açıkça ortaya koyar niteliktedir.²⁵

1.3. Hız. Ali ve Hız. Osman

İbn Şâzân bu başlıkta yine çok rivâyetin ulaştığını Hız. Osman'ın (ö. 35/656) kırk gece kuşatma altında kaldığını Ubeyde ve Mervân b. Hakem dışındaki insanların da kâtil ile onu yardımsız bırakanlar arasında kaldıklarını söylemektedir. İbn Şâzân, Hız. Osman'ın öldürülmesi olayında sahâbeden kâtillerle beraber olan ya da onu yardımsız bırakan kimselerin buna engel olmadıkları ve Hız. Osman'a yardım etmedikleri için ta'n edildiğini belirtmektedir. Sözlerine devamla, Hız. Osman'ın şehâdetine ister sözlü ister fiilî olarak katılan, onu desteksiz bırakan ya da ona karşı savaşan; ayrıca Hız. Hüseyin'in (ö. 61/860) ve torunu olan Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) şehit edilmesinde rolü olan veya Hız. Ali'ye karşı savaşan kimselerin rivayetleri makbul değildir. Konunun devamında Talha, Zübeyr ve Hız. Muâviye'nin de Hız. Ali'ye karşı savaştığı için ta'n edildiklerini söylemektedir.²⁶ İbn Şâzân'ın başlıktan hareketle Hız. Osman'ı da eleştirdiği izlenimi olsa da içerikten anlaşılacağı üzere Hız. Osman'ın katledilmesinde ona yardım etmeyenleri (yani buna engel olmayanları) ve kâtillerle birlikte hareket edenleri tenkit etmektedir. Hız. Os-

²² Muhammed b. İsa es-Sevri Tirmizî, *es-Sünen* (Medine: Dâru's-Selâm, 2012), "Menâkıb", 26.

²³ Ebü'l-Huseyn el-Kuşeyri Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013), "Fezâilü's-sahâbe", 48.

²⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, "Cihâd", 17.

²⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki v.dğr. (Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 1979), "Fezâilü's-sahâbe", 8.

²⁶ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 55.

man'ın şehâdetinde olay hac mevsiminde gerçekleşmiştir. Âsiler bu baskının planını hac mevsimine kasıtlı olarak denk getirmiş ve beldelerden hareket ederken de hac yolculuğu bahanesini kullanarak herhangi bir şüphe uyardırmamışlardır. Medîneli pek çok kimse de hac maksadıyla Mekke'ye gitmişti. İbn Kesîr (ö. 774/1370) bu olayı anlatırken Medîne'de Hz. Osman'ı kuşatan sayıları iki bin beş yüz civarında olan âsînin içinde hiçbir sahâbînin bulunmadığını açıkça belirtmektedir.²⁷ Bu kalabalık gruba karşılık Hz. Osman'ı koruyabilecek yedi yüz kadar kimse bulunmaktaydı. Bu grubun içerisinde İbn Ömer, Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Abdullah b. Zübeyr'de (ö. 73/692) bulunmaktaydı. Geri kalanlar yaşlılar, çocuklar ve hanımlardan oluşmaktaydı.²⁸ Hz. Osman uzun zamandır süren fitnenin boyutunun farkında olarak buna karşılık verildiği takdirde haksız yere çok fazla kişinin öldürmesine, yağmaların yapılmasına, çocukların ve kadınların zarar görmesine engel olmak istemiş neticesinde kılıç çekilmesini uygun görmemiştir. Sahâbeden birçok kişi Hz. Osman'a defalarca kez az bir grup olmalarına rağmen savaşmaları hususunda izin isteseler de Hz. Osman buna müsaade etmemiştir. Bunlara rağmen Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Ebû Hüreyre gibi gençler âsilerle zaman zaman karşılaşmış ve kılıç kullanmak zorunda kalmışlar ve hatta yaralanmışlardır.²⁹ Sahâbenin bunca çabası Hz. Osman'ı koruma niyetlerinin apaçık göstergesidir. Kaynaklarda onu öldürmek için harekete geçen bir sahâbînin varlığı da zikredilmemiştir. İbn Kesîr'in bırakın öldürmeyi Hz. Osman'ı öldürme olaylarına karışanların içinde hiçbir sahâbînin bulunmadığını belirtmesi son derece önemlidir. Çünkü İbn Şâzân, iddiasında Hz. Osman'ın öldürülmesine yardımcı bulunanların olduğunu ileri sürmüştür. Ancak onun bu iddiasının gerçekte bağdaşmadığı net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca cennetle müjdelenen, Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlenen, halifelerin üçüncüsü olan bir kişinin öldürülmesine sahâbenin yardımcı bulunması mümkün değildir. İbn Şâzân'ın devamında söylediği sözlerden anlaşılmaktadır ki o bu

²⁷ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 7/266.

²⁸ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳâtu'l-Kubrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 3/71.

²⁹ Konuyla ilgili kapsamlı değerlendirmeler için bk. Mehmet Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı Sahâbenin Fazileti ve Adâleti Bağlamında* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 143-150.

konuları da değerlendirirken Hz. Ali ekseninde olaya yaklaşmış ve genelleme yaparak son derece hatalı bir sonuca varmıştır.

1.4. Huzeyfe b. Yemân

İbn Şâzân en-Nisâbûrî, Hz. Peygamber'in sırdaşı olan Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) hakkında bahsederken öncelikle Huzeyfe'den nakledilen, "Hz. Peygamber bir kavmin çöplüğüne yöneldi, bacaklarını açarak ayakta idrarını yaptı, ta ki ben biraz çekindim, ben de arkasından su döktüm ve istincâ yaptı" rivâyetini zikrettikten sonra devamla Hz. Peygamber'in avret yerini gördüğü ile ilgili bir rivâyeti vermiş ve bununla ilgili olarak da bu rivâyetlerin hepsinin Hz. Peygamber adına uydurulduğunu ve apaçık bir iftira olduğunu belirtmektedir.³⁰ Burada bu söylemiyle de Huzeyfe b. Yemân'ın Hz. Peygamber adına hadis uydurduğunu söylemektedir.

Huzeyfe b. Yemân, Hz. Peygamber'in özel sırdaşı olarak bilinmektedir. Resûlullah'ın ona kimseye anlatmadığı bazı bilgileri söylediği bizzat sahâbe tarafından bilinmektedir.³¹ Hatta onun münafıkların isimlerini bildiği, ileride fitne olarak çıkacak bazı hâdiselere dair malumatının olduğu belirtilmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Huzeyfe'ye atadığı valilerin arasında münafık olup olmadığını sorduğu, bir kişinin münafık olduğu cevabına binaen kim olduğunu söylememesi üzerine tahmin ettiği bir kişiyi görevden aldığı nakledilmiştir. Kur'ân ve sünnet konusunda son derece dikkatli olduğu belirtilen Huzeyfe, takva ve zühd hayatıyla da ön plana çıkmış bir sahâbidir.³² Ayrıca sahâbenin faziletlerine dair müstakil eser yazan âlimlerin faziletine değindiği sahâbilerden birisi de Huzeyfe'dir.³³ Huzeyfe dört halife döneminde halifelerin hepsine bîat etmiş onlara işlerinde yardımcı olmuştur. Özellikle fitnelerle ilgili kendisine Hz. Peygamber'in özel bazı bilgileri öğrettiği bilindiği için ona sıkça başvurulurdu. Onun Hz. Osman'ın vefatına hasta yatağında iken aşırı

³⁰ İbn Şâzân en-Nisâbûrî, *el-Îzâh*, s. 57-58.

³¹ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Nesibe Kazak, *Huzeyfe bin Yeman ve Peygamber Efendimiz'den Öğrendiği Özel Bilgilerle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 93-103.

³² Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/434-435.

³³ Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-Nesâ'î, *Feđâilu's-Şahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1984), 58.

üzüldüğü ve “Gerçekten Osman bir tercihte bulundu, ama kötü bir tercihti. Biz sabırsız davrandık böyle yapmakla kötü ettik. İnsanlar Osman’dan hoşlarına gitmeyecek bazı şeyler gördüler. İleride o gördükleri şeylerden daha kötüsünü görecekler de onları inkâr edemeyecekler/yadırgamayacaklar”³⁴ diyerek durumu kendi açısından belirtmiştir. Hz. Ali’ye de hemen biât eden Huzeyfe’nin biâtı hasta yatağında fiziken yanına gidememiş olsa bile bir elini öbürü üzerine koyarak gerçekleşmiştir.³⁵ Huzeyfe’nin biât etmekle kalmayıp ölmeden önce de “Size Allah’tan korkmanızı ve Hz. Ali’ye biât etmenizi tavsiye ediyorum”³⁶ demesi ve akabinde oğulları Saîd ve Safvân’ın da buna uyarak Sıffin’de Hz. Ali’nin yanında savaşıp şehit olmaları bu bağlılığın apaçık göstergesidir.³⁷ Bu bilgileri özellikle zikretmemizin sebebi İbn Şâzân’ın hal böyle iken onu hangi gerekçe ile eleştirdiğini anlamaya çalışmaktır. İbn Şâzân’ın zihin dünyasına göre Hz. Ali’ye hemen biât eden, hatta oğulları yanında şehit olmuş bir sahâbînin peygamber adına hadis uydurduğu iddiası anlaşılır gibi değildir. Ayrıca yukarıda İbn Şâzân’ın naklettiği ahlak dışı hadise, onun bilinen kişiliği ile örtüşmemesi bir yana hiçbir muteber kaynaktan da geçmemektedir.

1.5. Ebû Hüreyre

Ebû Hüreyre hakkında da menfî sözler serdeden İbn Şâzân, Hz. Ömer’in onun başına kamçıyla vurduğunu ve ona Hz. Peygamber’den çok hadis naklettiği için yalancı dediğini nakletmektedir. Devamında Hz. Ali’nin “Yaratılmışların içinde Allah Resûlüne karşı en yalancısı Ebû Hüreyre’dir” dediğini ileri sürmektedir. Ebû Hüreyre’nin de Medine’de ikâmet ederken Hz. Ali’ye lanet ettiğini ileri sürmektedir.³⁸

³⁴ Aḥmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr - Riyâḍ ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/579.

³⁵ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fârisî Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîḥ*, thk. Ekrem Dîyâ el-'Umerî (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1401/1981), 3/133.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Beyrut, 1990), 3/428.

³⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Aşhâb*, thk. 'Alî Muḥammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992), 1/335.

³⁸ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 60.

Ebû Hüreyre sahâbe içerisinde önemli bir yere sahiptir. Onun en çok hadis nakleden sahâbî olması kendisine birtakım haksız tenkitlerin yapılmasına da sebep olmuştur.³⁹ Oldukça kapsamlı bir şekilde Ebû Hüreyre'ye yapılan eleştirileri ele alan Güner, Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'yi çok hadis naklettiği için dövmesini ve tekzîb etmesini delilsiz bir isnad olarak ele almıştır.⁴⁰ Ebû Hüreyre Hz. Osman döneminde gerçekleşen fitne olaylarında halifenin yanında yer almıştır. Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasındaki olaylarda ise her iki tarafın da kan dökmesine razı olmadığı için tercihen tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Ancak Ebû Hüreyre'nin bu tarafsızlığı müspet anlamda olmuş bazen muhalifler arasında arabuluculuk yapmıştır.⁴¹ İbn Şâzân'ın Ebû Hüreyre'yi bu derece eleştirmesi eserinde zikrettiği hususla örtüşmektedir. Nitekim İbn Şâzân, eserinde o dönemde yaşayan insanları taksim ederken Hz. Ali'nin karşısında yer alanların rivâyetlerinin câiz olmayacağını ve onlardan hadis kabul edilmeyeceğini söylemektedir.⁴² Yani İbn Şâzân Hz. Ali'yi desteklemeyen herkesi aynı kefeye koymuş tarafsız kalmalarını da bir nevi desteklemedikleri manasında değerlendirmiştir.

Şîa'nın itibar ettiği Ammâr b. Yâsir, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Mikdad b. Esved, ve Selmân-ı Fârisî gibi önde gelen sahâbîlerin Ebû Hüreyre'nin şahsına yönelik herhangi bir eleştirisi bulunmamaktadır. Hz. Ali'nin ve ehl-i beytin faziletine dair hadis nakleden⁴³ Ebû Hüreyre'nin Hz. Ali'yi lanetlemesi pek mümkün görünmemektedir. Öte yandan Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerinin erken dönem Şîi âlimleri tarafından nakledilmesi de bu-

³⁹ Bu konuda yapılan kapsamlı çalışmalar için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 147-219; Güner, *Ebu Hüreyre'ye Yönelik Eleştiriler*.

⁴⁰ Güner, *Ebu Hüreyre'ye Yönelik Eleştiriler*, 87 Dipnot 33.

⁴¹ Güner, *Ebu Hüreyre'ye Yönelik Eleştiriler*, 77-78.

⁴² İbn Şâzân, *el-İzâh*, 54.

⁴³ Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Fezâilü's-sahâbe", 57-58.

nu doğrular niteliktedir. Zaten şahsına yönelik bu karalamaların ilk kaynağı Şii kelimcisi Ebû Ca'fer el-İskâfî (ö. 240/854) ile İbn Şâzân en-Nisâbüri'dir.⁴⁴

1.6. Ebû Mûsâ el-Eş'arî

Hiz. Peygamber'in övgüsünü kazanmış bir sahâbî olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî hakkında da olumsuz bir kanaate sahip olan İbn Şâzân, Huzeyfe b. Yemân'dan nakille Huzeyfe'nin onun münâfıklığına şahitlik ettiğini iddia etmektedir. Ebû Mûsâ hakkında devamla İbn Şâzân en-Nisâbüri, Hiz. Ali'nin Hiz. Muâviye'den başlamak üzere Amr b. Âs, Ebü'l-A'ver es-Sülemî ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye lanet okuduğunu aktarmaktadır. Hatta daha da ileri giderek Hiz. Peygamber'in onunla ilgili sapkın ve insanları da saptıran bir hâkim olmasından Allah'a sığındığını ileri sürerek hakkında olabildiğince ağır ithamlarda bulunmuştur.⁴⁵

Şiiilerin muteber gördüğü⁴⁶ birkaç sahabîden biri sayılan Ebû Mûsâ el-Eş'arî hakkında İbn Şâzân'ın eleştirisi ilginçtir. Ebû Mûsâ hakem olayında Hiz. Ali'nin temsilciliğini yapmış bir sahâbîdir. Ebû Mûsâ burada yaygın olarak anlatılan kanaate göre Amr b. Âs'ın Hiz. Muâviye'yi halife tayin etmesi⁴⁷ hadisesine karşı çıkmışsa da netice değişmemiş halifeliği çıkmaza sokmuştur. Akabinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bir daha siyasete girmemek üzere uzlete çekildiği söylenmiştir.⁴⁸ İbn Şâzân'ın iddiasına göre Hiz. Ali'nin ona lanet okuduğu iddiası kaynaklarda ilk kez kendisi tarafından ortaya atılmış bir bilgidir. Konuyla ilgili araştırma yapan Sansarkan, Ebû Mûsâ'nın akıllı, zeki biri olması sebebiyle Kûfelilerce ısrarla Hiz. Ali'ye temsilci seçmesi konusunda baskı kurduğunu ve neticede temsilci seçildiğini söyleyerek onun saf biri olduğu iddialarını da bu çerçeveden ele alıp eleştirmektedir.⁴⁹ İbn Şâzân bir

⁴⁴ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/165.

⁴⁵ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 61-64.

⁴⁶ Kandemir, "Ebû Hüreyre", 10/165.

⁴⁷ Bu konuda değerlendirme için bk. Abdullah Çimen, *AMR B. ÂS Hayatı, Rivâyetleri, Tenkitler* (Ankara: Fecr, 2024), 29-30.

⁴⁸ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/191.

⁴⁹ Yusuf Sansarkan, *İslâm Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 59-60.

diğer iddiasında Huzeyfe'nin onun münafık olduğunu söylediği ile ilgili rivâyet şöyledir: “Şekik'in anlattığına göre bir gün Huzeyfe ile oturuyorduk. O sırada Abdullah b. Mes'ûd ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî mescide geldiler. Bunun üzerine Huzeyfe bu ikisinden biri münâfıktır dedi. Sonra sözüne devamla 'İnsanların içerisinde hal ve davranış bakımından Hz. Peygamber'e en çok benzeyen Abdullah b. Mes'ûd'dur.”⁵⁰ Aynı bilgiyi eserinde Zehebî de vermiş⁵¹ devamında A'meş'in “Bunlar Resûlullah'ın ashâbının kızgınlıkla söylediklerinden size naklettiklerimizdir” sözünü zikretmiştir. Akabinde Şîa'nın aşırı gruplarının olup bitenlerden dolayı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye büyük öfke duyduklarını da zikretmiştir.⁵² Bu iddianın sadece birkaç kaynakta yer almış olması da ayrı bir problemdir. Sahâbe hakkında bu kadar büyük önem arz eden bir bilginin pek çok sahâbî tarafından nakledilmesi gerekirdi. Eğer o gerçekten münafık olsaydı daha sahâbe döneminde bu bilinirdi. Tarihi vakalar İbn Şâzân'ın verdiği bu bilgilerle kesin olarak çelişmektedir. Netice itibarıyla İbn Şâzân'ın Şîa'nın aşırı grupları gibi ona olan öfkesinden ötürü bu ithamları kendisine yönelttiği anlaşılmış ve iftiralarının karşılığı olmadığı anlaşılmıştır.

1.7. Muğîre b. Şu'be

İbn Şâzân, Muğîre hakkında ilk olarak Ebû Bekre ve iki kişinin Hz. Ömer'in huzurunda Muğîre'nin zina ettiğine dair şahitlik ettiğini iddia etmiştir. Devamla A'meş>Übeyy>Hz. Ömer isnadıyla Hz. Ömer'in Muğîre'yi gördüğünde “Seni gördüğüm zaman gökten taş yağmasından korkuyorum” dediğini ileri sürmüştür. Hz. Ali'nin de onun şahitliğini Nûr Sûresinin 4. âyetini

⁵⁰ Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, 2/771.

⁵¹ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd ve dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/394.

⁵² Muhakkik Şuayb el-Arnaûd, dipnotta konuyla ilgili olarak eğer Huzeyfe'den böyle bir söz gelmişse o mutlaka bu mübarek sahâbî hakkında hata etmiştir. Çünkü Resûlullah onu ve Muâz b. Cebel'i Yemen'e göndermiş, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde de kendisine valilik görevi tevdi edilmiş, birçok sahâbînin de onun faziletlerine, takvasına ve hayatına şahitlik ettiğini belirtmiştir. Bu kavli Huzeyfe'nin öfkeli olduğu bir zamanda ağzından kaçırıldığını bu duyguyla söylenen sözün de muteber olmayacağını dile getirmiştir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/394 Dipnot 1.

delil göstererek kabul etmediğini belirtmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in de "Bu ümmetin Hâmân'ı da Muğîre b. Şu'be'dir" dediğini nakletmiştir.⁵³

İbn Şâzân'ın ağır eleştiriler yönelttiği diğer bir sahâbi olan Muğîre b. Şu'be, akıl zekâ ve kabiliyetleri bakımından Araplar arasında dört dehadan biri kabul edilir.⁵⁴ Hudeybiye anlaşması için yapılan barış görüşmelerinde Hz. Peygamber'in koruyuculuğunu yapan Muğîre, daha sonra gerçekleşen tüm savaşlara iştirak etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfeti dönemlerinde de vukû bulan seferlere katılmış bir kısımda kumandanlık da yapmıştır. İslâm beldeleri içerisinde ayrı bir yere sahip olan Kûfe'de valilik yapmış, Hz. Ömer'in vefatına kadar da bu görevini sürdürmüştür.⁵⁵ Onun çalkantıların çokça yaşandığı Kûfe gibi önemli bir merkeze atanması muhtemelen dehâ olmasıyla ilgilidir. Muğîre b. Şu'be sahip olduğu yetenekler sayesinde yaşanan sorunlara hızlıca çözüm üretme kabiliyeti olan, olayları çok yönlü düşünerek doğru bir karara varmaya çalışan bir idareciydi. Onun bu durumu yaşadığı dönemde kendi istediklerini rahatça yerine getiremeyen bir takım kişiler tarafından göze batmış ve çeşitli bahanelerle halifeye şikâyet edilmiştir. Mesela Bahrein valiliği sırasına gelen şikâyetler üzerine Hz. Ömer onu sorguya çekmiştir. Burada aralarında anlaşıp tezgâh hazırlayan bir grup bir dihkânı öne sürerek "Hz. Ömer'e yanındaki bin dirhem paranın Muğîre tarafından haksız kazançlarla biriktirilip kendisine emanet edildiğini" söylemesini tembihlerler. Burada amaçları halifenin valiyi görevden almasını sağlamaktır. Sorgu sırasında oyunu anlayan Muğîre, halifenin huzurunda dihkâna iki bin dirhem verdiğini bin dirhem neredede olduğunu sorması üzere, dihkânın olayı tüm detaylarıyla itiraf etmesini sağlamıştır.⁵⁶

İbn Şâzân'ın üzerinde durduğu önemli bir diğer iddia onun zina ettiği yönündeki sözüdür. Anlatıldığına göre o Basra'da valilik görevini sürdürürken, yabancı bir kadınla birliktelik yaşadığı iddiasıyla gündeme düşmüştür. Rivâyete göre Muğîre Basra valisiyken Benî Hilâl kabilesinden Ümmü Cemîl

⁵³ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 64-66.

⁵⁴ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Eşîr, *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 4/472.

⁵⁵ İrfan Aycan, "Muğîre b. Şu'be", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/375.

⁵⁶ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, 3/26-27.

bint. Mihcen adında bir hanıma gönül vermişti. Basra'nın sâlihlerinden olan Ebû Bekre (ö. 51/671) bazen Muğîre'yi ziyaret ederdi. Bir defasında onun bir yerlere gitmekte olduğunu görünce: "Emir acaba nereye gidiyor?" diye sordu. Muğîre de "Sevdiğim birini ziyarete gidiyorum" diye üstü kapalı cevap verir. Ebû Bekre de "Emir ziyaret edilir o ziyarete gitmez" diye Muğîre'nin makamına uygun cevap verir. Ebû Bekre, hemen yan taraftaki evin damına çıkarak yukarıdan baktığında, içeride bulunan kişilerin birbirlerine sarılıp öpüştüklerini gördü. Bunun üzerine kendi kendine, "Bundan sonra daha büyüğü de gelir!" diyerek, had cezasının uygulanabilmesi için gerekli olan dört şahit şartını yerine getirmek amacıyla hızla geri döndü. Şibl b. Ma'bed (v. ?), Nâfî' b. el-Hâris (v. ?), ve Ziyâd b. Ebîhi'yi (v. 53/673) yanına çağırarak birlikte tekrar dama çıktılar ve yukarıdan sahnelenmekte olan fiili gözlemler. Ardından Ebû Bekre, şahitlere dönerek, "Tam olarak gördünüz mü?" diye sordu; onlar da "Evet!" diye cevap verdiler. Daha sonra Muğîre gusül abdesti alarak oradan ayrıldı. Bir süre sonra Ebû Bekre, Muğîre'nin yanına giderek, "Ey Muğîre! Artık bizim namazgâhımızdan uzak dur; çünkü sen necissin!" diyerek hadiseyi aktardı. Muğîre ise bu ithama karşı çıkarak, "Hayır, bu doğru değil! Şu göz nimeti hakkına!" diyerek kendini savundu.⁵⁷ Devamında bu olay halifeye intikâl edince Hz. Ömer Muğîre'yi Medine'de şahitlerin huzurunda sorguya çekmiştir. Burada Ebû Bekre, Şibl b. Ma'bed ve Nâfî' b. el-Hâris şahitlik etmiş sonuncusu olan Ziyâd'a Hz. Ömer detaylıca sormuştur. Yani olayı net olarak görüp görmediğini, kadının tanıyıp tanımadığını sormuş o da net cevaplar vermeyip şahitlik yapmamıştır.⁵⁸ Neticede şahitler olayı ispatlayamayınca kendilerine âyetin⁵⁹ hükmünce kazif cezası uygulanmıştır.⁶⁰ Buhârî de bu konuyu *Sahîh*'inde ele almaktadır. Buhârî "Zina iftirasında bulunanın, hırsızın ve zina edenin şahitlikleri" adıyla açtığı bab başlığında ilk olarak "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna." meâlindeki Nûr sûresinin 4-5. âyetini zikretmiştir. Devamında Hz.

⁵⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/491.

⁵⁸ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997), 2/364.

⁵⁹ en-Nûr, 24/13.

⁶⁰ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 3/507-508.

Ömer'in Ebû Bekre, Şibl b. Ma'bed ve Nâfi' b. el-Hâris'e zina iftirası suçundan dolayı değnekle onlara cezalarını uyguladığını akabinde de onları tevbeye davet ederek tevbe etmeleri halinde şahitliklerini kabul edileceğini söylediğini nakletmiştir.⁶¹

Muğîre b. Şu'be Hz. Ali'nin hilâfeti taşıdığı merkez olan Kûfe'de Şiî taraftarlarının çoğunlukta olduğu bir dönemde valilik yapmıştır. Bu dönemde idâreyi tekrar ele geçirme hevesiyle Şiîler her türlü entrikaya başvurmuş ancak başaramamışlardır. Muğîre b. Şu'be'yi birkaç kez halife Hz. Ömer'e şikâyet etmelerinin arka planında Kûfe'nin idâresini ele geçirme arzusu yatmaktaydı.⁶² Netice olarak söylemek gerekirse İbn Şâzân'ın yine aşırı Şiî tarafgirliği neticesinde Muğîre'yi tenkit ettiği net olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer'in Muğîre'yi gördüğünde "Seni gördüğüm zaman gökten taş yağmasından korkuyorum" şeklindeki iddiası eğer doğru olsaydı Hz. Ömer ısrarla onu valilik görevlerine tayin etmezdi. Yukarıda değinildiği üzere Hz. Ömer'in vefatına kadar görevini sürdürmüştür. İbn Şâzân ayrıca Hz. Peygamber'in Muğîre b. Şu'be hakkında "Bu ümmetin Hâmân'ı da Muğîre b. Şu'be'dir" sözü tespitimize göre hadis kaynakları başta olmak üzere hiçbir kaynaktan yer almamaktadır.

1.8. Hâlid b. Urfuta

İbn Şâzân, Kâdisiyye savaşına katıldığı bilinen Hâlid b. Urfuta hakkında konuşurken bir kişinin Hz. Ali'ye gelerek onun için istiğfar dilemesini istediğini Hz. Ali'nin de Hâlid b. Urfuta'nın yalancı olduğunu ve onun ölmediğini, dalâlet sancağını taşıyarak mescide (fil kapısını işaret ederek) ancak bu kapıdan girebileceğini söylemiştir. Devamında bundan sonra Hâlid'in Hz. Muâviye'nin sancağını taşıdığını ve tâ ki fil kapısından girdiğini gören birinin sözünü nakletmiştir.⁶³

Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve meşhur olmayan Hâlid b. Urfuta'nın ashâbdan olduğu nakledilmiştir. İbn Sa'd (ö. 230/845) onun sahâbî ol-

⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Şehâdât", 8.; Konuyla ilgili bk. Abdulkerim Malkoç, "Muğîre b. Şu'be'nin Hadis Rivayetindeki Yeri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/13 (2018), 198-200.

⁶² Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 377.

⁶³ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 69-70.

duğuna vurgu yapmış, Kûfe’de kendisine bir ev yaptırdığını ve oraya yerleştiğini belirtmiştir.⁶⁴ Onun lafzen mütevâtire⁶⁵ tek örnek olarak zikredilen meşhur “Kim benim adıma bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazır olsun” şeklindeki hadisi nakleden râvilerden biri olduğu belirtilmiştir.⁶⁶ İbn Abdilber ondan bahsederken hilâfetin Hz. Muâviye’ye geçmesi akabinde Kûfe ehlini toparlaması için Hz. Muâviye tarafından Hâlid’in görevlendirildiğini söylemiştir.⁶⁷ Hz. Ali döneminde Hâricilere karşı yapılan Nuhayle savaşında savaşmış, hicrî 60 senesinde vefat etmiştir.⁶⁸ Rivâyetlerden hareketle muhtemelen Hâlid’in, Hz. Ali’nin vefatına kadar onun yanında olduğu vefatından sonra da tek halife olan Hz. Muâviye’nin yanında yer aldığı söylenebilir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle İbn Şâzân’ın Hâlid’e yönelttiği tenkitlerin sebebi çok açıktır. Hz. Muâviye’nin Kûfe ehlini toplama isteğini kabul etmesi İbn Şâzân’ın temel noktasıdır. Yani İbn Şâzân, Hz. Muâviye’nin yanında yer alan herkese karşı aynı tutumu sergilemiş ve açıkça bunu ifade etmiştir. Hz. Ali’nin vefatından sonra Hz. Muâviye’nin yanına geçtiği kuvvetle muhtemel olan birisi için Hz. Ali’nin bir beyanda bulunması mümkün değildir. Nitekim Hz. Ali’nin hicri 40 yılında vefatı sonrasında yirmi yıl kadar bir zaman bulunmaktadır. Hz. Ali ancak kendi hayatta iken böyle bir durum olsaydı bir söz serdedebilirdi. Öte yandan İbn Şâzân’ın ileri sürdüğü iddialar hiçbir kaynaktan da yer almamaktadır. Tüm bunlar diğer sahâbilerde olduğu gibi İbn Şâzân’ın aslı astarı olmayan iddialarından öteye geçememektedir.

⁶⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, 4/355; Ebû ‘Amr Hâlife b. Hayyât el-‘Uşfuri Hâlife b. Hayyât, *Tabakâtu Hâlife b. Hayyât*, thk. Suheyl Zekkâr (b.y.: y.y., 1414/1993), 204.

⁶⁵ ‘Ebû ‘Amr Taqıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdurrahmân İbnü’s-Şalâh, *‘Ulümü’l-‘hadîs = Muqaddimetü İbni’s-Şalâh*, thk. Nüreddîn ‘İtr (Dımaşk; Beyrut: Dâru’l-Fikr; Dâru’l-Fikri’l-Mu’âşır, 1406/1986), 269.

⁶⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-Kebîr*, thk. Şalâh b. Fethî (Kahire: el-Fârûku’l-‘Hadîse, 1427/2006), 1/192.

⁶⁷ İbn ‘Abdülber en-Nemerî, *el-‘İstî‘âb fî Ma‘rifeti’l-‘Aşhâb*, 2/435.

⁶⁸ Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâti’l-meşâhîr ve’l-alâm*, thk. Dr. bşâr ‘avâd m‘arvf (Riyad: Dâru el-Ğarb âlâslâmî, 2003), 2/486.

1.9. Amr b. Âs

Amr b. Âs hakkında Hz. Ali'nin Hz. Muâviye'den başlamak üzere Amr b. Âs, Ebû'l-A' ver es-Sülemî (ö. 65/685) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye lanet ettiğini iddia etmiştir.⁶⁹ Ayrıca Hz. Ali'nin, "Bu ümmetin Firavun'u Hz. Muâviye, Hâmân'ı ise Amr b. Âs'tır"⁷⁰ dediğini nakletmiştir.

Hendek Savaşı'ndan sonra Hâlid b. Velid (ö. 21/642) ile birlikte Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olan Amr b. Âs, zeka ve kabiliyetleri bakımından Arapların dehâ kabul ettiği kişilerden biridir.⁷¹ Müslüman olur olmaz Hz. Peygamber tarafından Zâtüsselâsil gazvesine kumandan tayin edilmiştir. Hz. Peygamber'in bu gazvede ileri gelen sahâbiler yerine Amr b. Âs'ı kumandan tayin etmesi; onun savaş kabiliyeti, tecrübesi ve cesareti ile ilgili olabileceği gibi kalbinin İslâm'a ısındırılması bağlamında da yorumlanabilir.⁷² Daha sonra sırasıyla Ecnâdeyn savaşı, Filistin, Mısır ve Suriye'nin fethi ile Yermük Savaşı'nda üstün başarılar elde etmiş ve İslâm'a büyük fetihler kazandırmıştır.⁷³

Amr b. Âs, Hz. Osman'ın (ö. 35/655) vefatı sonrası Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Çünkü O, sahâbenin bir kısmı gibi Hz. Osman'ın kâtillerinin bir an önce bulunması düşüncesiyle Hz. Muâviye'nin yanında yer almayı tercih etmiş ve vefat edinceye kadar onunla birlikte hareket etmiştir.⁷⁴ Daha sonra Tahkîm hadisesinde ise Hz. Ali (ö. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (ö. 42/662), Hz. Muâviye b. Ebî Süfyân da Amr b. Âs'ı hakem tayin etti. Hakemler önce Dûmetülcendel'de toplanmış, burada Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü görüşünde ittifak etmiş ve Ezruh'ta tekrar görüşmek üzere ayrılmıştır. Ezruh'ta yapılan görüşmede ise Hz. Ali ve Hz. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın bu işin

⁶⁹ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 61-64.

⁷⁰ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, s. 87.

⁷¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî İbn Ḥacer el-'Asḳalânî, *el-İşâbe fî Temyîzi's-Şahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/539.

⁷² Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 60.

⁷³ Çimen, *Amr b. Âs Hayatı, Rivâyetleri, Tenkitler*, 10-15.

⁷⁴ İbn 'Abdülber en-Nemerî, *el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Aşhâb*, 3/1187-1188.

dışında tutulmasını ve şûrâ tarafından başka birisinin seçilmesi gerektiği görüşünde anlaştılar.⁷⁵ Amr b. Âs ile Ebû Mûsa el-Eş'arî arasındaki görüşmelerden çıkan sonuçla ilgili rivâyetler oldukça karışıktır. Yaygın görüşe göre kurnaz bir politikacı olarak bilinen Amr b. Âs, Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi aldatıp Hz. Ali'yi halîfelikten azlettirmiş, Hz. Muâviye b. Ebî Süfyân'ı halîfe olarak tayin etmiştir.⁷⁶ Ancak Mesûdî'nin (ö. 345/956) naklettiği rivâyete göre hakemler burada Hz. Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hz. Ali dışında başka birisinin seçilmesi gerektiği görüşünde anlaşmışlardır. Amr b. Âs'ın Hz. Ali'yi azlettirip yerine Hz. Muâviye b. Ebî Süfyân'ı tayin ettiği yönündeki bilgiden hiç bahsetmemektedir.⁷⁷ Burada muhtasaran zikredilen Sıffin savaşı ve Tahkîm hadisesi Amr b. Âs ile anılır olmuştur. Amr'ın şahsî bir tercih olarak Hz. Muâviye'nin yanında yer alması, İslâm tarihinde lehine değil aleyhine yansımıştır. İbn Şâzân'ın da kendisini tenkit ederken dayandığı nokta burasıdır. Nitekim diğer örneklerden de anlaşılacağı üzere İbn Şâzân, Hz. Ali'nin karşısında yer alan herkese aynı muameleyi yapmış tenkitlerinde aşırıya kaçmış ve hakarete varacak ifadelere de başvurmaktan geri durmamıştır. Sağlam bir sened ve bilgiye dayanmayan bu sözleri eserine alan İbn Şâzân'ın eseri sahâbe konusunda güvenilir bir kaynak değildir. Çünkü sahâbeden pek çoğu hakkında asılsız iftiraları cesurca eserine almış, güvenilir kaynaklarda yer almayan rivâyetleri sıralamıştır. Burada Amr b. Âs hakkında naklettiği sözleri ilk kez kendisi zikretmiş daha sonra da ondan İbn Ebi'l-Hadîd'in (ö. 656/1258) meşhur eseri *Şerhu Nehci'l-belâğâ'*ya aldığı anlaşılmaktadır. İbn Ebi'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-belâğâ'* adlı eseri de ayrıca bu tür önem arz eden konular için güvenilir bir kaynak değildir. Bu iddianın başka hiçbir kaynakta yer almaması da dikkat çeken diğer bir husustur. Netice itibariyle sözü edilen rivâyet herhangi bir senedle aktarılmadığı, aşırı Şiî-Mu'tezilî olduğu bilinen kimselere dayandığı ve kaynak değeri bulunmayan bir kitapta yer aldığı için bu konuda delil olmaya elverişli değildir. Aslında yukarıda Muğîre b. Şu'be için de zikrettiği hatta Hz.

⁷⁵ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/314.

⁷⁶ Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/80.

⁷⁷ Ali b. Hüseyin el-Mesûdî Mesûdî, *Mürûcu'z-zehab ve meâdinü'l-cevher* (Beyrut, 1988), 2/418.

mam.”⁸² Taberî aynı yerde Ebû Sevvâr el-Adevî’den şöyle bir bilgiyi de nakleder: “Semüre, benim kavmimden sabahın erken saatlerinde hepsi de Kur’ân hâfızı olan kırk yedi kişiyi öldürttü.”⁸³

Bu rivâyetlerin sadece Taberî’nin et-Târih’in’de yer alması oldukça dikkat çekicidir. Taberî, eserinin mukaddime kısmında kitabına kendisine ulaşan bilgileri aldığını ve bu bilgilerin doğruluğunu araştırmanın gerekli olduğunu kendisi söylemektedir.⁸⁴ Rivayetlerin içeriği incelendiğinde, bazı şüpheleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Nitekim rivâyetlerde Semüre b. Cündeb’in sekiz bin insanı öldürttüğü, onun öldürttüğü insan sayısının sayılamayacak kadar çok olduğu nakledilmektedir. Sekiz bin kişinin ölümü ile neticelenen bir olayın sadece Taberî tarafından nakledilmeyip pek çok târih, tabakât kitabında yer alması gerekirdi. Diğer yandan Emevîler döneminde vâlilerin Şiîler’e karşı pek müspet bir tutum sergilemedikleri bilinen bir gerçektir.⁸⁵ Bu dönemde abartılı bazı bilgiler kaynaklara geçmiş, hatta bugün bile Şîa taraftarları hâlen bu bilgilere inanarak nakletmektedir.⁸⁶ İbn Şâzân en-Nisâbûrî, Semüre’yi karalayan bu ifadelere yer verirken Hâricîleri öldürmesi, ateşe düşerek yanması, şarap sattığı için Hz. Ömer’in onu lanetlediği ifadelerine yer verirken rakam zikrederek sekiz bin kişiyi öldürtmesine değinmemektedir.⁸⁷ Bu bilgilerin Semüre b. Cündeb’in bilinen kişiliğiyle çelişmesi de ayrıca dikkate şayandır. Ayrıca on sekiz ay valilik görevinde kalan Semüre’nin sekiz bin kişiyi bu süre içerisinde öldürtmüş olması da oldukça uzak bir ihtimal olmalıdır.

İbn Şâzân’ın dile getirdiği diğer bir iddiası olan Semüre’nin şarap sattığı hakkında kaynaklarda⁸⁸ rivâyetler bulunmaktadır.⁸⁹ Bu rivâyetlerin değerlendirilmesi

⁸² Taberî, *et-Târih*, V, 236-37.

⁸³ Taberî, *et-Târih*, V, 237.

⁸⁴ Taberî, *et-Târih*, I, 7-8.

⁸⁵ İrfan Aycan, “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX (1999), 155.

⁸⁶ Vefatı 260 olan İbn Şâzân en-Nisâbûrî’nin bu bilgileri nakletmesi erken dönemden itibaren Şîa’nın buna inandığını göstermektedir. Taberî’ye bu bilgilerin Şîa kaynaklarından geçmesi kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Taberî’nin naklettiği rivâyetler hemen hemen aynı şekilde burada yer almaktadır.

⁸⁷ İbn Şâzân en-Nisâbûrî, *el-Îzâh*, 66-67.

⁸⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Büyü”, 103; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, “Müsâkât”, 72.

dirmesini yapan İbn Hacer (ö. 852/1448) âlimlerin bu hususta farklı kanaatleri olduğunu belirterek şunları söylemiştir:⁹⁰

1. Semüre, bu şarapları cizye olarak ehl-i kitaptan almış, satışının caiz olduğunu düşünerek satmıştır. Bu görüş İbnü'l-Cevzi'nin (ö. 597/1201) İbnü Nâsır'dan naklettiği görüştür.

2. Semüre, kendisiyle şarap yapılabilen meyve suları satmıştır. Bu görüşü savunan Hattâbî (ö. 388/998) o dönemde üzüm dendiğinde genel olarak şarabın anlaşıldığını ifade etmiştir. Devamla "İçkinin haramlığı yaygınlaşıp bildikten sonra Semüre'nin içki sattığını sanmıyorum. Onun sattığı haram olmayan meyve suyudur."

3. Semüre, şarabı sirkeye çevirip sattı. Bu görüşü savunan da Bedreddîn el-Aynî'dir (ö. 855/1451) Burada özellikle dile getirilen husus şudur ki Semüre şarabın haramlığını biliyor ancak satılmasının haram olduğunu kuvvetle muhtemel bilmiyordu. Eğer bunu bilseydi ve satmaya devam etseydi Hz. Ömer onu işinde rahat bırakmaz ve hemen azlederdi.⁹¹ Hattâbî, Hz. Ömer'in ona karşı sözlü ifadelerinin değerlendirirken "Semüre şarap yapmak için kullanılan üzüm suyunu satmıştır. Neticede şaraba dönüştüğü için ona da hamr denilmiştir. Onu satmak da mekrûh sayıldığı için Hz. Ömer sitemkâr konuşmuştur.⁹² Hadisi izah eden Buhârî şârihlerinin yorumları da Semüre'nin şarabı sirkeye çevirip sattığını, meyve suyu sattığını belirtmesi de bu konudaki yorumları güçlendirmektedir.⁹³

⁸⁹ Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 4/415; Ebü Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 12/36-37; Rivâyetlerin detaylı değerlendirmesi için bk. Gültekin - Çimen, "Semüre b. Cündeb ve Hakkındaki Eleştiriler", 2085-2091.

⁹⁰ Diğer görüş ve değerlendirmeler için bk. Gültekin - Çimen, "Semüre b. Cündeb ve Hakkındaki Eleştiriler", 2089-2091.

⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/415; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12/36-37.

⁹² Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti Kuveyt, ts.), 11/210.

⁹³ Ebü Hâfş 'Omer b. 'Alî b. Aḥmed el-Mıṣrî İbnu'l-Mulakḫın, *et-Tavdîḥ li Şerḥi'l-Câmi 'i's-Şahîḥ* (Dımaşk: y.y., 1429/2008), 14/558; Mesela bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323), 4/106.

Semüre'nin şarap sattığı ve neticesinde Hz. Ömer'in lanetlediği şeklinde bilgilerin tam olarak görüldüğü gibi olmadığı tüm detaylarıyla analiz edilmiştir. Bütün bu unsurlar göz önüne alındığında Semüre'nin, açık bir şekilde haram kılınan şarabı sattığı yönünde değerlendirilmesinin zor olduğu anlaşılmaktadır.

Semüre'nin ateşe düşerek yanması meselesiyle⁹⁴ ilgili olarak kaynaklarda zikredildiğine göre Ebû Hüreyre'nin "Biz on kişi bir arada iken Hz. Peygamber geldi ve içinizden en son ölenin ateşte olacağını haber verdi" rivâyeti dile getirilmektedir. Semüre'nin ateşe düşerek can vermesi neticesinde rivâyetle arasında bir bağ kurulmuş olay bu bağlamda konuşulagelmiştir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki zikredilen "أخركم موتا في النار" ifadesi sonuncusu ateşte veya cehennemde olacak şeklinde de yorumlanmaya müsait iken Semüre'nin ateşe düşerek vefatıyla "ateşte öleceğini" haber verdiği anlamına hamledilmiştir. Rivâyeti nakleden râvi Enes b. Hakîm'in meçhûl olduğu belirtilmektedir.⁹⁵ Bu durum hadisin delil olarak kullanılmasını ciddi anlamda engelleyen bir durumdur. Kaldı ki rivâyetleri değerlendiren Hanefî fıkıh ve hadis âlimi Tahâvî (ö. 321/933) şöyle demektedir: "Burada kastedilen ateş dünya ateşi olmalıdır. Bu durum da sözü geçen kimsenin faziletine işaret eder. Çünkü hadisin haber verdiğine göre ateşte yanan şehittir. Bu ifadeyle kast cehennem ateşi de olabilir. Ancak Semüre'nin vefatıyla birlikte düşünüldüğünde anlaşılmaktadır ki bu dünyadaki ateştir."⁹⁶

Son olarak Hâricilere karşı oldukça sert tavır sergilemesi hakkında bunun şahsî bir tercih olduğu söylenmelidir. Kaldı ki tarihte Hâricilere karşı neredeyse tabiri caizse herkes mücadele vermiştir. Hz. Ali de onlarla uzun süre mücadele etmiş, savaşmış ve onları öldürme konusunda çekinmemiştir. Nitekim Nuhayle savaşında Hâricîlerin az sayıda kaçanları hariç gerisi öldürül-

⁹⁴ Detaylı inceleme için bk. Gültekin - Çimen, "Semüre b. Cündeb ve Hakkındaki Eleştiriler", 2092-2094.

⁹⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1326/1908), 1/374.

⁹⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî eṭ-Taḥâvî, *Şerḥu Muşkilî'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1415/1994), 14/485-490.

müştür.⁹⁷ İbn Şâzân'ın taraftarı olduğu dokunulmaz kabul ettiği Hz. Ali dahi bu şekilde mücadele vermişken Semüre'nin onlara tavizsiz davranmasında bir sorun olmasa gerektir.

1.11. İbn Ömer

İbn Şâzân İbn Ömer'in Hz. Ali'ye bîat etmekten imtina ettiğini belirterek sözüne başlamış devamla kendisine bîat sorulduğunda da bu bîatın “dalâlet bîati” olduğunu söylediğini aktarmıştır. İbn Ömer'in Hz. Ali'nin ölümüne kadar gelmediğini o öldüğünde ise hemen Haccâc b. Yûsuf'a gelerek “Elini uzat da mü'minlerin emîri Abdülmelik b. Mervân'a bîat edeyim” dediğini nakletmiş hatta bunu da kendisinin Hz. Peygamber'den naklettiği “Kim başında bir imam (devlet başkanı/yönetici) olmadan ölürse onun ölümü câhiliye ölümü üzeredir” hadisinden hareketle yaptığını iddia etmiştir. Yani bu ifadelerden İbn Şâzân'a göre Hz. Ali'nin ölümü sonrası İbn Ömer'in, ölümün kendisine geleceği korkusuyla hemen gidip bîat etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁸

İbn Ömer sahâbenin önde gelenlerinden olup, siyâsî olayların tamamında tarafsız kalmayı tercih etmiştir.⁹⁹ Aslında Abdullah b. Ömer'e sahâbe nezdindeki konumu ve bilgisi itibarıyla pek çok konuda müracaat edilmiş, fitnelerin yaşandığı dönemde de kendisinin müdâhil olması istenmiştir. O her seferinde bu olaylara karışmaktan uzak durmuş tarafsız kalmıştır. Abdullah'ın çok fazla konuda geri durduğu anlatılmıştır.¹⁰⁰ Bu bağlamda, konumuzla doğrudan ilgili örneklerden biri olarak, Hz. Ali'nin Medinelilerden Şamlılara karşı savaşmalarını istediğinde İbn Ömer, Hz. Ali'nin ısrarına rağmen Medineli olduğunu vurgulayarak bu talebi kabul etmemiştir.¹⁰¹ Hatta Amr b. Âs ve Abdullah b. Zübeyr'in kendisine çok mal ve yer verileceğini söyleyerek halifelik için ikna çabalarına çok kızmış “Çıkın gidin yanımdan! Benim dinim sizin dirhem-

⁹⁷ Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin doğuşu ve Gelişimi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 90.

⁹⁸ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, 71-75.

⁹⁹ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/126-127.

¹⁰⁰ Detaylı örnekler için bk. Aynur Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 108-138.

¹⁰¹ İbn Keşir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/230.

leriniz ve dinarlarınız değildir!" diyerek tepki göstermiştir.¹⁰² Müslümanların birbirleriyle yaptıkları hiçbir savaşa katılmayan, hatta münakaşalardan dahi geri duran Abdullah b. Ömer, Siffîn savaşında Hz. Ali'ye karşı savaşanların "azgın/bâği topluluk olduğunu" belirtmiştir.¹⁰³ Hz. Ali hilafeti döneminde ona Şam valiliğini teklif etmiş, hatta bu teklifi kabul etmeyince araya hatırı sayılır pek çok sahâbîyi sokmuştur. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer çareyi Mekke'ye gitmekte bulmuştur. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hanımlarından ve İbn Ömer'in de ablası olan Hafsa'dan onu ikna etmesini istemiş ancak İbn Ömer ablasına Hz. Ali'ye ısrarcı olmamasını söylemesini tembihlemiştir.¹⁰⁴ Zikredilen bilgiler İbn Şâzân'ın ona karşı aşırılık kabul edilebilecek söylemlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Hz. Ali'nin görevini iki kez kabul etmemesi, hatta bu olaylarda sessiz kalıp fitnenin içinde yer almak istememesi İbn Şâzân'ın zihin dünyasına göre bir tenkit sebebidir. İbn Şâzân'ın, İbn Ömer hakkında Hz. Ali'nin ölümüne kadar gelmediği sonra hemen gelip Abdülmelik b. Mervân'a biât ettiğini söylemesinde art niyet açıktır. Abdullah b. Ömer Müslümanlar arasında fitnelerin olmaması gerektiği düşüncesiyle hep geri durmuş, devletin başındaki idarecilere de hep biât etmiştir. Hatta O, Yezîd b. Hz. Muâviye'ye dahi biât etmiş "Hayırlı bir idareci olursa biz de razı oluruz, bela olursa da sabrederiz" demiştir.¹⁰⁵ İbn Ömer devlet idarecilerinin tavırlarını, tasarruflarını takdir etmese dahi Müslümanlar arasında fitne çıkmaması adına onların arkasında namaz kılacağını söylerdi.¹⁰⁶ Bu bilgiler Abdullah b. Ömer'in konuyla ilgili tavrının çok net olduğunu ortaya koyarken İbn Şâzân'ın kendisine haksız eleştiride bulunduğunu göstermiştir.

1.12. Hz. Âişe

İbn Şâzân sözlerinin hemen başında Hz. Âişe'den birbiriyle çelişen hadisler geldiğini iddia etmektedir. Devamla Hz. Peygamber'in bir gün kadınlarını (hanımlarını) topladığını ve onlara hitâben "Keşke bilsem! Tüylü devenin sahibinin hanginiz olduğunu! Yola çıkacak ve Hav'eb köpekleri ona havlayacak. Sağında ve solunda çok fazla insan öldürülecek. Sonra o, neredeyse ölmek

¹⁰² Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/226-227.

¹⁰³ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/232.

¹⁰⁴ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/224.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/182.

¹⁰⁶ Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", 1/126-127.

üzereyken kurtulacak"¹⁰⁷ dediğini nakletmiştir. Bu rivâyet kaynaklarda beş farklı tarikle nakledilmiş, isnad bakımından sahih kabul edilmiştir. Ancak hadisin anlamı üzerine farklı yorumlar yapılmıştır.¹⁰⁸

İbn Şâzân ikinci olarak ilginç bir rivâyete yer vermiştir. Urve'den nakledildiğine göre Cemel'de bir atlı Hz. Âişe'nin yanına yaklaşır ve "Ey mü'minlerin annesi!" der. Hz. Âişe yanındakilere adamı salmalarını ve ne istediğini sormalarını söyler. Bunun üzerine adam kendisinin Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) olduğunu ve Resûlullâh'a indirilen kitapta Hz. Ali'yi ehline vâsî kılıp kılmadığını sorar. Hz. Âişe evet cevabını verir. Sonra Ammâr "Allah sana evinde oturman gerektiğini bildirmişken niçin dışarıdasın!?" diye sorunca Hz. Âişe "Hz. Osman'ın kanını talep ediyorum" diye cevaplar.¹⁰⁹ Aynı olayı akabindeki rivâyette Hz. Ali'nin bizzat kendisinin gelip sorduğunu onun da evet cevabını verdiğini nakleder.¹¹⁰

Hz. Âişe'nin, kendisi hakkında "Evlerinizde oturun!"¹¹¹ âyeti nâzil olduktan sonra Cemel vakasına katıldığı için büyük pişmanlık duyduğu ve örtüsü ıslanuncaya kadar ağladığı nakledilmiştir.¹¹² Hz. Âişe Cemel olayına katılarak ma'sum olmayan bir insan olarak herkesin başına gelebileceği bir hataya düşmüş, ancak bu olaydan dolayı aşırı pişmanlık duyup çok ağlamış ve tevbe etmiştir. Kaldı ki Hz. Ali onun hakkında "Ey insanlar! Âişe ile aramızdaki olay onun dediği gibi olmuştur. O doğru söyleyip itaatkâr davranmıştır. Âişe, hem dünya hayatında hem de âhirette Resûlullah'ın hanımıdır"¹¹³ diyerek olayların tatlıya bağlandığını dile getirmiştir. Burada anlatılan hususlardan

¹⁰⁷ Rivâyet için bk. Ebû Bekir Ahmed b. Amr Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr el-menşûr bismi'l-bahri'z-zahhâr*, thk. Mahfûzu'r-rahmân Zeynullah-Âdil b. Sa'd-Sabrî Abdülhâlik eş-Şâfiî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 11/73.

¹⁰⁸ Mücahit Yüksel, "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2021), 13-17.

¹⁰⁹ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, 75-78.

¹¹⁰ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, 79.

¹¹¹ el-Ahzâb, 33/33.

¹¹² İbn Sa'd, *eş-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8/81.

¹¹³ Cümle aynen şöyledir: وَقَالَ عَلِيٌّ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، صَدَقَتْ وَاللَّهِ وَبَرَّتْ، مَا كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهَا إِلَّا ذَلِكَ، وَأَنَا لَزَوْجِهِ نَبِيكُمْ ص فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eş-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şîlatu Târîh eş-Taberî* (Beirut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 4/544.

hareketle denilebilir ki Hz. Âişe'nin mezkûr olayını sürekli dillendirip tenkit etmek yerine, tarihte yaşanmış bir acı hâdise olarak görmek, detaylara inip ileri geri konuşmak suretiyle özellikle de ashâb üzerinde dedikodu ile uğraşmamak gerekir. Hatta olaylardan ibret alıp benzer hatalara düşmemek adına dersler çıkarılmalıdır.¹¹⁴

İbn Şâzân'ın Hz. Âişe hakkında söylediği en zayıf iddia onun rivâyetlerinin birbiriyle çelişkili olmasıdır. Hz. Âişe sahâbenin 2210¹¹⁵ hadisile en çok hadis nakledenlerinden birisi olarak bu şekilde bir ihtimal olsaydı erken dönemden itibaren kaynaklarda bu durum tartışılırdı. Fakat kaynaklarda ondan gelen rivâyetlerin çelişik olması bir yana hepsi güvenilir bir şekilde nakledilmiş, günümüze kadar amel edilegelmiştir. Zaten bu eleştiriyi kendisinden başka dile getirenin olmaması dikkat çekicidir.¹¹⁶ İbn Şâzân'ın tenkit niyetiyle naklettiği yukarıda zikredilen hav'eb köpekleri hadisinin kapsamlı bir şekilde incelemesini yapan Yüksel, araştırmasında hadis kaynaklarında ve İslam tarihi kaynaklarında rivâyetin farklı farklı anlatıldığını, hatta tenkit amacıyla bazı sahâbiler hakkında yakışsız, asılsız ithamların da eklendiğini söylemiştir. Rivâyette açık bir şekilde Hz. Âişe'nin hata yapacağı veya dalâlette olacağı gibi ifade yer almamaktadır. Hz. Âişe bu olaylarda içtihad hakkını kullanmıştır.¹¹⁷ Demirel, konuyla ilgili makalesinde, Hz. Âişe'nin Resûlullah'ın uyarısını hatırlayarak geri dönmek istediğini, ancak çevresindekilerin kendisini "Allah'ın, senin aracılığınla ümmete ittifak vereceği" şeklindeki sözlerle ikna ettiklerini belirtmiştir. Neticede, Hz. Âişe'nin yoluna devam ederek Basra'ya vardığını ve burada etkili bir konuşma yaparak insanları kendi tarafına çektiğini zikretmiştir. Fakat Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in ikazına rağmen geri dönmemesini Allah'ın imtihanı çerçevesinde değerlendirmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 250-251.

¹¹⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât ve mâ li külli vâhidin mine'l-aded*, thk. Müs'ad Abdülhamîd es-Sa'denî (Riyad: Mektebetü's-sa'yî, ts.), 17.

¹¹⁶ Şîa içinde Hz. Âişe'ye yöneltilen tenkitler arasında böyle bir iddia yer almamaktadır. Detaylı bilgi için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 252-270.

¹¹⁷ Yüksel, "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler", 18.

¹¹⁸ Harun Reşit Demirel, "Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihî Bilgiler Işığında)", *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
 Van İlahiyat Dergisi III/3 (2000), 142-143.

Hiz. Âişe'ye Hiz. Âli'yi vâsi kılıp kılmadığı ile ilgili soruya evet cevabını içeren iddiası da ciddi anlamda ispatı gerektirecek bir bilgi iken, bu şekilde güvenilir kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Şiiler bu konuda birçok rivâyeti uydurmaktan geri durmamışlardır.¹¹⁹ İbn Şâzân'ın Hiz. Âişe'ye yönelttiği tenkitlerin yine Hiz. Ali ile birlikte hareket etmemesi, Cemel olayında Hiz. Ali ile karşı karşıya gelmiş olmasıyla ilgilidir. O buradan hareketle esasen aralarında olay tatlıya bağlanmasına rağmen gözünü karartarak Hiz. Peygamber'in eşi olmasına rağmen ağır tenkitlerden geri durmamıştır. Fakat söylemlerinin aslı yukarıda irdelenmiş ve neticede tarafgir bir yaklaşım gösterdiği anlaşılmıştır.

1.13. el-Hakem b. Ebi'l-Âs

İbn Şâzân isnadlı olarak naklettiği rivâyete göre Hiz. Peygamber, Hakem'e ve onun doğduğu güne kıyamet gününe kadar lanet etmiştir. Yine devamında ikinci bir rivâyet zikrederek bir gün Hakem'in Hiz. Peygamber'in yanına girmek için izin istediğini ancak Hiz. Peygamber'in onu sesinden tanıyarak izin vermediğini ve ona ve onun sulbünden gelenlere lanetler okuduğunu anlatmaktadır.¹²⁰

Hakem b. Ebi'l Âs, Hiz. Osman'ın amcası, Ebû Süfyân'ın da amcasının oğludur. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan Hakem Hiz. Peygamber'i üzecek bazı davranışlarda bulunmuştur. Mesela Resûlullah'ın yürüyüşünü ve hareketlerini alaylı bir şekilde taklide yeltendiği, kapısını habersizce dinlediği, müşrikler hakkındaki bazı özel malumatları yaydığı rivâyet edilmiştir. Bunun üzerine Hiz. Peygamber Hakem'i Tâif'e sürmüştür. Hiz. Osman hilâfeti döneminde onu geri getirtmiş ve böylece eleştirileri üzerine toplamıştır. Ancak o Hiz. Peygamber'den bu konuda vefatından önce söz aldığını belirterek kendini savunmuştur.¹²¹ Hiz. Peygamber'in onun bu uygunsuz davranışlarından hareketle ona bazı beddualar ettiği nakledilse de¹²² bunların arasında Hiz. Pey-

¹¹⁹ Şaban Öz, "Hilafette Nass Teorisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 87.

¹²⁰ İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, 88-89.

¹²¹ Selman Başaran, "Hakem b. Ebü'l-Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/175.

¹²² Bazı rivâyetler hakkında bk. Ahmet Lütfi Kazancı, "Hakem b. Ebi'l-As ve Sürgün Olayı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/6 (1994), 42-43.

gamber'in onu lanetlediğine dair bir rivâyet yer almamaktadır. Hz. Peygamber'in onu lanetlediğine dair bilgiler bazı tarih kitaplarında¹²³ bulunsa da bunlar ispata muhtaçtır. Hadis kaynaklarında yer almaması da bilginin sıhhati noktasında şüphe uyandırmaktadır. Zaten Hz. Peygamber hiçbir Müslümanı lanetlememiş, ümmetini de bu çirkin davranıştan sakındırmıştır. Hz. Peygamber, "Ben lanet edici olarak değil, ancak rahmet olarak gönderildim"¹²⁴ buyurmuştur. İbn Şâzân'ın Hakem'i hakkındaki olumsuz bazı rivâyetlerden hareketle tenkit ettiği anlaşılrsa da Hz. Peygamber'in onu lanetlediği gibi bir durum vakî değildir.

Sonuç

Şiî kelim ve fıkıh âlimi İbn Şâzân en-Nisâbûrî (ö. 260/874), tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında eserler kaleme almış olmakla birlikte, asıl ününü Şiî kelimcisi olarak kazanmıştır. Şiî tarih açısından büyük öneme sahip olan Hişâm b. Hakem'in düşünceleri etrafında şekillenen kelim ekolünün önde gelen temsilcileri arasında yer almış; Yunus b. Abdurrahman ve Muhammed b. Halîl es-Sekkâk'tan sonra bu ekolün önemli haleflerinden biri olmuştur.

İbn Şâzân en-Nisâbûrî, yazdığı en önemli eseri olan *el-Îzâh*'ta, imâmeti savunmak, muhalif mezhep ve fırkalara reddiye amacıyla yazmış, bununla birlikte sahâbeden pek çok kişinin isimlerini sıralayarak çeşitli gerekçelerle tenkide tabi tutmuştur. İbn Şâzân, erken dönemde ortaya çıkan grupların her birinin kendisini haklı görüp karşı tarafı tekfir etmesine değinerek, bu ihtilafın neticesinde iki temel fırkanın ortaya çıktığını belirtmiştir. Ona göre bu gruplardan ilki, sünnete bağlı kalıp kendilerini "cemaat" olarak tanımlayan kesim, diğeri ise Şiâ'dır. İbn Şâzân, burada bir serzenişte bulunarak, cemaat içinde farklı düşüncelere sahip kimseler bulunmasına rağmen, Şiîlerin yine de onların arkasında namaz kıldığını ve şahitliklerini kabul ettiğini ifade etmiştir. Buna karşın cemaatin, Şiâ'nın şahitliğini geçerli saymadığını ve onların arkasında namaz kılmayı reddettiğini iddia etmiştir. Polemik niteliği taşıyan bu ifadelerin, İbn Şâzân'ın eserinde sahâbe konusuna dair ciddi bir etki uyandırdığı görülmektedir. Nitekim İbn Şâzân en-Nisâbûrî eserinde sahâbeden pek çok kişiyi müstakil başlıklar altında zikrederek ağır ithamlarda bulunmuştur.

¹²³ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/151.

¹²⁴ Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Birr", 87.

İsimleri zikredilen sahâbilerin mihne sürecinde tenkit edilen sahâbiler olması dikkat çekicidir.

İbn Şâzân'ın başlıklar halinde sıralayarak tenkit ettiği sahâbiler: Hz. Muâviye, Talha ve Zübeyr, Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe b. el-Yemân, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muğîre b. Şu'be, Semüre b. Cündeb, Hâlid b. Urfuta, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Amr b. Âs ve Hakem b. Ebi'l-Âs'tır. İbn Şâzân'ın tüm sahâbilere yönelttiği tenkitlerin altında yatan unsurun Hz. Ali ile birlikte hareket etmemek/ona destek olmamak olduğu tespit edilmiştir. Nitekim İbn Şâzân, Hz. Ali ve Hz. Muâviye'nin zamanında yaşayan insanların üç sınıfa ayırdıklarını belirtmiş, bu sınıfları Hz. Ali'nin yanında yer alanlar, Hz. Muâviye'nin yanında yer alanlar ve her ikisinden de ayrılanlar olarak zikretmiştir. İbn Şâzân bu gruplardan Hz. Ali'nin karşısında yer alanların hepsinin rivâyetlerinin câiz olmayacağını ve onlardan hadis kabul edilmeyeceğini söylemiştir. İbn Şâzân, genellikle iddialarını dile getirirken ilgili sahâbîye Hz. Peygamber'in veya Hz. Ali'nin lanet ettiğini belirtmiş; ayrıca birçok yerde, Hz. Peygamber ya da Hz. Ali'ye atfedilen "Bu ümmetin Hâmân'ı veya Firavun'u şudur" şeklindeki sözlerin belirli sahâbîlere yönelik olarak nakledildiğini ileri sürmüştür. Makalede analiz edilen örnekler ve söylemler doğrultusunda, İbn Şâzân'ın sahâbîlere yönelik eleştirilerinin merkezinde Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasındaki olayların yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca İbn Şâzân'a göre Hz. Ali'nin yanında yer almayan sahâbîlerin tamamının rivâyetlerinin de makbul olmadığı sonucuna varılmıştır. Son olarak İbn Şâzân'ın sahâbeye tenkitlerinde aşırı derecede tarafgir bir yaklaşım sergilediği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Alevî, Muhammed b. Akîl el-. *Takviyetü'l-îmân bi reddi tezkiyeti İbn Ebî Süfyân*. Beyrut: Dâru'l-beyânî'l-arabî, 1993.
- Apak, Adem. *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Aycan, İrfan. "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX (1999), 147-174.

- Aycan, İrfan. "Mugîre b. Şu'be". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Başaran, Selman. "Hakem b. Ebü'l-Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Başaran, Selman. "Huzeyfe b. Yemân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *Müsnedü'l-Bezzâr el-menşûr bismi'l-bahri'z-zahhâr*. thk. Mahfûzu'r-rahmân Zeynullah-Âdil b. Sa'd-Sabrî Abdülhâlik eş-Şâfiî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki v.dğr. Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 1979.
- Çimen, Abdullah. *AMR B. ÂS Hayatı, Rivâyetleri, Tenkitler*. Ankara: Fecr, 2024.
- Demirel, Harun Reşit. "Hz. Aişe ve Siyaset (Hadis- Haber ve Tarihi Bilgiler Işığında)". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
 Van İlahiyat Dergisi III/3 (2000), 123-148.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Efendioğlu, Mehmet. *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı Sahâbenin Fazîleti ve Adâleti Bağlamında*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Efendioğlu, Mehmet. *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Fadl b. Şâzân, Ebû Muhammed Fadl b. Şâzân en-Nisâbûrî. *el-İzâh*. Tahran: Matbaatü câmiati Tahran, 1972.

- Gültekin, Hikmet - Çimen, Abdullah. "Semüre b. Cündeb ve Hakkındaki Eleştiriler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* VII/3 (2018), 2080-2102.
- Güner, Osman. *Ebu Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut, 1990.
- Halife b. Hayyât, Ebû 'Amr Halife b. Hayyât el-'Uşfurî. *Tabakâtu Halife b. Hayyât*. thk. Suheyl Zekkâr. b.y.: y.y., 1414/1993.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Aḥmed b. Ebî Hayseme. *et-Târîḥu'l-Kebîr*. thk. Şalâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîse, 1427/2006.
- İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hâmid b. Hibetullah. *Şerhu Nehci'l-belâğa*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Beyrut, 1996.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî. *el-İşâbe fî Temyîzi's-Şahâbe*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avvaḍ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât ve mâ li külli vâhidin mine'l-aded*. thk. Müs'ad Abdülhamîd es-Sa'denî. Riyad: Mek-tebetü's-sa'yî, ts.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. thk. İḥsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968.

- İbn ‘Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muḥammed. *el-’İstî‘âb fî Ma’rifeti’l-’Aşḥâb*. thk. ‘Alî Muḥammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Cil, 1413/1992.
- İbnu’l-Eşîr, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muḥammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî’l-Târîḥ*. thk. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1417/1997.
- İbnu’l-Eşîr, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muḥammed el-Cezerî. *Usdu’l-Ġâbe fî Ma’rifeti’s-Şahâbe*. 6 Cilt. b.y.: Dâru’l-Fikr, 1409/1989.
- İbnu’l-Mulaḳḳın, Ebû Ḥafş ‘Omer b. ‘Alî b. Aḥmed el-Mıṣrî. *et-Tavdîḥ li Şerḥi’l-Câmi i’s-Şahîḥ*. Dımaşk: y.y., 1429/2008.
- İbnü’s-Şalâḥ, ‘Ebû ‘Amr Taḳıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdurrahmân. *‘Ulûmü’l-ḥadîs = Muḳaddimetü İbni’s-Şalâḥ*. thk. Nûreddîn ‘Itr. Dımaşk; Beyrut: Dâru’l-Fikr; Dâru’l-Fikrî’l-Mu’âşır, 1406/1986.
- Kandemir, M. Yaşar. “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/126-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Hüreyre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Mûsâ el-Eş’arî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karakaş, Mücahit. *Adâlet ve Fazîlet Tartışmaları Bağlamında Mihne Döneminde Sahâbe*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023.
- Kastallânî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü’s-sârî li şerḥi Sahîhi’l-Buhârî*. Mısır: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323.
- Kazak, Nesibe. *Huzeyfe bin Yeman ve Peygamber Efendimiz’den Öğrendiği Özel Bilgilerle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. “Hakem b. Ebî’l-As ve Sürgün Olayı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/6 (1994), 41-52.

- Komisyon. *Kur'ân Yolu*. Erişim 27 Kasım 2022.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>
- Kubeyî, İyâde el-. *Sahâbetü rasûlillâh fi'l-kitâb ve's-sünne*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, ts.
- Malkoç, Abdulkerim. "Muğrîbe b. Şu'be'nin Hadis Rivayetindeki Yeri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/13 (2018), 185-219.
- Mesûdî, Ali b. Hüseyin el-Mesûdî. *Mürûcu'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*. Beyrut, 1988.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Huseyn el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013.
- Nesâ'î, Ebü 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-. *Fedâilu's-Şahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Önkâl, Ahmet. "Amr b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öz, Şaban. "Hilafette Nass Teorisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 67-122.
- Özdiñç, Rıdvan. *İlk Şî kelâmçılar ve görüşleri*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Sansarkan, Yusuf. *İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şilatu Târîh et-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Tabâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-. *Şerhu Muşkili'l-âşâr*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 16 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1415/1994.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ es-Sevrî. *es-Sünen*. Medine: Dâru's-Selâm, 2012.
- Tûsî, Ebü Ca'fer et-. *Fihrist*. thk. Seyyid Abdülaziz et-Tabâtabâî. Kum: Mektebetü'l-muhakkik et-Tabâtabâî, 1. Basım, ts.

- Tûsî, Ebû Ca'fer et-. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfehânî. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1427.
- Uraler, Aynur. *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* IV/8 (2006), 83-108.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İbn Şâzân en-Nisâbü'rî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fârisî. *el-Ma'rife ve't-Târîh*. thk. Ekrem Dîyâ el-'Umerî. 3 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1401/1981.
- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Yüksel, Mücahit. "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2021).
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti Kuveyt, ts.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-'alâm*. thk. Dr. bşâr 'avâd m'arvf. 15 Cilt. Riyad: Dâru el-Ğarb âlâslâmî, 2003.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd ve dğr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.